

Et gotisk bind omkring en privatejet udgave af Valerius Maximus, Paris 1517, med stærk ormeskade og med næsten løsnet skind – og samme bog efter styrkelse af træet, underforing af skindet og påsætning af nye spænder.

BOGKONSERVATOR

BIRGITTE DALL

Af Erik Dal

Det er en af mine gamle yndlingstanker, omend naturligvis en ret banal, at der må være udstrakte ligheder mellem de måder, hvorpå de skiftende generationer redigerer folkeviser (og i øvrigt arbejder tekstkritisk), og de måder, hvorpå de samme generationer restaurerer kalkmalerier (eller for den sags skyld bøger). En højtuddannet elev på Danmarks Biblioteksskole udførte engang tanken for mig som led i en øvelsesrække; og jeg har ved anden lejlighed exemplificeret bogrestaureringens moder ved at sammenstille tre eksemplarer af A. S. Vedels Hundredvisebog, der også er naboer til daglig, og hvis bevaring efter de første århundreders forløb vi desværre aldrig får oplyst. Udg. 1671 er ombundet for ca. 100 år siden i halvlæder med marmoreret papir på siderne og stærkt (det hedder vist »rigt«) dekorerede rygfelter, en barokiserende variant af det sene 19. årh.s rygge. Udg. 1643 har Einar Christiansen ladet Anker Kyster indbinde strax efter Ludv. Wimmers auktion i 1913: brunt helskind med sparsom, let stilimiterende dekoration. 1. udg. 1591 er i nyere antik-helpergament, med træk af gammel teknik og meget træfsikkert forsynet med en senere (!) afbleget og utydeliggjort skreven titel på ryggen: nutidens begreb om en upåtrængende, gedigen redningsaktion, vistnok ved Kay Høegs foranstaltning. (Ill. i: Samlet og spredt om folkeviser, Odense 1976, s. 2).

En internationalt udbredt type af »finere« redningsaktioner mangler i den korte række og er ikke særlig almindelig i vort lille land: ombindingen af den gamle raritet i hel oasis eller maroquin, med en intetsigende men dog nogenlunde diskret guldfilet langs kanten eller en mere udarbejdet men ofte skrigende falsk dekoration. Er det galt at hænge visse af Knud Scavenius' bøger ud trods det udsøgte håndværk, hans bindbestillinger ofte fremkaldte.

Birgitte Dall i værkstedet med pergamentdobbeltblad af islandsk håndskrift.

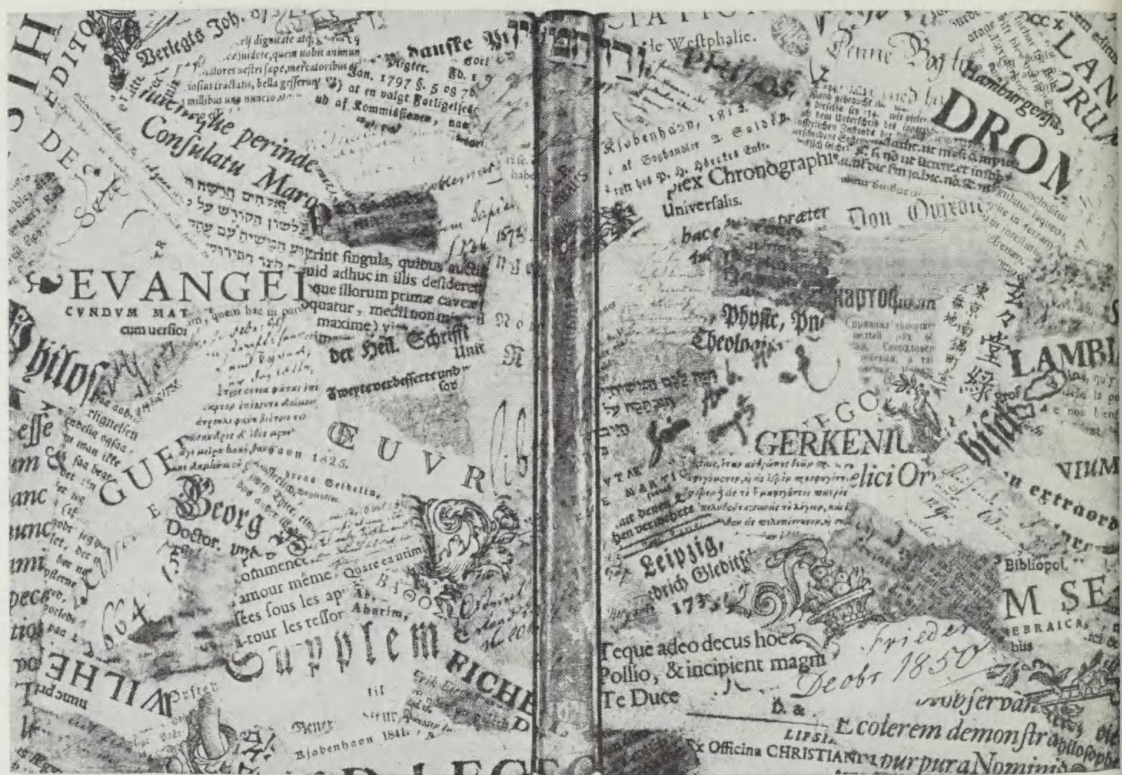
Man kan udfra vor tids begreber – incl. Birgitte Dall, som også er et begreb – blive drevet til desperation ved at se de amerikanske og andre luxusbiblioteker med masseproduktion af sådanne nye helbind. Men det lå dybt i århundredskiftets selfmade magnater, at det de havde købt var *deres*. Og dels er de ikke ene om at brygge deres cocktails af indsigt, samlerglæde og prestige, dels er det håndfast enhedsprægede biblioteksbind ikke deres opfindelse – tænk på Frederik III, på Samuel Pepys eller på magnaternes beskedne samtidige, Johan Knudsen på Bangsbo med de sorte kalveskindshelbind med ejersignatur i guld udenpå bogen! For sådanne næsten rumarkitektoniske ambitioner viger ikke blot ønsket om den individualiserede

indbinding, men også det konkret foreliggende gamle bind uanset bevaringstilstand.

Begyndelsen af det århundrede, hvis ende nu kan mere end skimtes, domineredes i finere bindanliggender af Petersen & Petersen og Anker Kyster, hvor man fandt et rigt lager af gamle eller nyskårne stempler i alle stilarter og et udvalg af ægte gamle eller godt eftergjorte historiske papirer. Her kunne man få sin Holberg, sin Oehenschläger eller sin Kierkegaard indbundet stilrigtigt, så sikkert at selv den kyndige ofte skulle indenfor et par meters afstand for at se, at bindene var nye. Man kan kun være tilfreds med, at de gamle bøger nogenlunde blev »holdt på plads« og ikke fik jugendstil-dekorationer allesammen, så udmærkede disse kan være. Men selve tanken om et stilbind var et barn af det historiserende 19. århundrede – tidligere indbandt man i fanfare-, kniplings- eller empirebind, hvad der så end var indeni, måske med en dyster sort variant til ligprædikener og den slags.

Hvor ofte et gammelt bind gik med i løbet, og hvor ofte det ikke fra noget synspunkt var bedre værd – især hvis det både var langt yngre end bogen og i dårlig stand – det får vi ikke at vide. Men at man trods ombinding ofte reddede gamle forsætter med påskrifter og andet godt, er dog altid noget. Og at en ny forståelse af restaure-ring af et medtaget men ikke håbløst bind begyndte at melde sig og måske aldrig helt havde manglet, kan også roligt siges. En ny forsigtighed, en ny respekt var på vej, og bindet som vidnesbyrd om exemplarets historie, der måske nu eller siden kunne indføjes som en brik i et større mønster, gjorde sin udstråling gældende.

Udstrålingen fra gamle bøger i deres oprindelige, kyndigt vedligeholdte klædning ramte en gang for temmelig længe siden den unge bogbinderlærling Birgitte Dall, da hun i timevis fordybede sig i en udstilling af restaureringsarbejde (1932); det var udført af Niels Gärtig, senere kendt som Rigsarkivets konservator og stadig i sit otium virksom med specialet segl-konservering. Han viste den unge vordende interessefælle sympati, og udstillingen var den impuls, der fik Birgitte Dall til at vælge speciale indenfor sit fag.

Collagebind til Jul. Haarhaus: *Maculaturalia* (Kbh. 1922), historien om bøgernes generalforsamling i antikvariatet, hvorunder den fornemste iblandt dem, 1. udgave af Don Quijote, fortæller sine oplevelser siden 1605.

At hun overhovedet havde valgt dette fag, var ikke nogen selvfølge. Hendes far var den tidligt afdøde grosserer J. P. Dall, farbroderen Hans Dall var en anset landskabsmaler, moderen Bertha Dall datter af storkøbmanden Steinmetz i Køge. Birgitte Dall blev opdraget til at holde af smukke gamle ting, og man vidste, at pigebarnet allerede før skolealderen var let at underholde, hvis man tog hende med på et museum, ligesom hun var vant til at komme i teatret; og da hun voksede til, vidste hun, at hun ville lave noget med sine hænder og noget med farver. Efter et år i Paris valgte hun derfor ikke gymnasiet, men bogbinderlæren incl. budcykelpligterne (1929–34). Desuden gik hun på Bogbinderfagskolen, hvor hun havde den inspirerende Jens Olsen, senere overlærer, i håndforyldning,

og var siden svend i Axel Nielsens bogbinderi, hvor indbinding af disputatser og restaurering af bøger var det væsentligste arbejde. Der er fra disse år bevaret bind af forskellige typer, håndværksmæssigt gode, nogle gammeldags, andre i nobel enkel Sandgrenstil. Birgitte Dall traf aldrig denne tidligt afdøde fornyer, hvorimod hun en enkelt gang fik påskønnende ord med på vejen af Anker Kyster.

Året 1938 betegnede et vendepunkt. Et rundskuelegat på 1000 kr. tilfaldt Birgitte Dall, og samme vinter vandt hun i en konkurrence i Bogbinderlauget på et bind til Jul. Haarhaus' charmerende bog *Maculaturalia*, sammenstillet af 120 stumper pergament og papir, stofligt og sindrigt i afrivning og komposition. Bogen, mørknet af mange hænder, er den dag i dag lidt af en lykkebringer for ejeren, for hvem den åbnede flere døre. Legatet anvendtes til studieophold i Rom, hvor den unge dame fik indpas i Vatikanets bogbinderi og boghospital, Istituto di patologia del libro. På hjemvejen besøgte specialisten i restaurering af middelalderbroderi, Carlotta Brinkmann i Celle, og en tid tilbragtes som volontør i det hundredårige Johs. Gerbers værksted i Hamburg – af mange årsager en uforglemmelig tid. Langt senere fulgte ophold i Paris, London og atter 1958 i Vatikanet, men ingen så vigtige som den første rejse, der også afgav anvendeligt stof til aviser og ugeblade – den danske pige i rødt køkkentern blandt Vatikanets stab!

Birgitte Dall restaurerede først bøger i det hjemlige køkken, men i 1941 nedsatte hun sig som den første selvstændige bogkonservator i Danmark, først i Skindergade 27^{II} med en medhjælper, et års tid efter Krystalgade 10^I med en svend, en medhjælper og en lærling. På samme tid tog hun sammen med 23 andre bogbindere den frivillige mesterprøve, som Lauget havde fundet anledning til at indrette 85 år efter laugstvangens ophævelse i 1857. Småt var det i penge, stort blev det forresten aldrig, men der begyndte at komme kunder, privatsamlere med grosserer Peter Jensen og den trofaste W. Ø. Larsen blandt de første, antikvarboghandlere, efterhånden institutioner, og også vi der ikke havde noget at være kunder for, lagde mærke til de elegante restaureringer og skuffende pastichebind på udstillinger i fyrrerne. Pastichebindet opfattede Birgitte Dall allerede nu som den

sidste tilflugt; hvad det gjaldt, var at redde hvad reddes kunne, eller nøjes med en bogæske, hvis fx. et gasmørnet engelsk kalveskindsbind var håbløst brudt sammen. Til gengæld var pastichebindene og de »usynlige« reparaturer uhyggeligt gode, og nogle vil givetvis vandre ind i fremtiden som »samtidige«, hvis det lille DALL-stempel mangler, eller hvis en endnu mindre stjerne overses. Jeg har et par gange måttet endevende vælskbind til Holberg og Oehlschläger for at finde ud af, om de var gamle eller nye, og hos Birgitte Dall selv har jeg set et par billige bindtyper fra ca. 1800, som jeg ikke *kan* se er eftergjorte, hvilket naturligvis er højst ærgerligt, når man har set på bogbind hele sit liv. Arbejdet forudsatte lejlighedsindkøb af gammelt materiale, herunder værdiløse bøger fra forskellige perioder, ligesom et ganske smukt forråd af historiske stempler blev bygget op.

Almindelige indbindinger af nyere bøger gik Birgitte Dall tidligt helt bort fra. På Holger Gabrielsens auktion var der en del, for han og magister Edward C. J. Wolf, begge kyndige samlere og kloge litteraturrelkere, var den unge mesters venner og vejledere, og hun skrev et smukt og karakteriserende forord til Gabrielsen-katalogen. Men hendes ræsonnement var: Hvis man prøver at hævde sig med en ting, man synes man gør bedre end andre, så skal man ikke også gøre en ting, som mange andre gør bedre. Hun mener desuden, at bogkonservering og nyindbinding kræver så forskellige former for færdighed og indføling, at de skader hinanden, når de skiftevis udføres af samme bogbinder. Jeg kan ikke sige, at mit eneste BD-bind fra Gabrielsens samling dementerer denne betragtning.

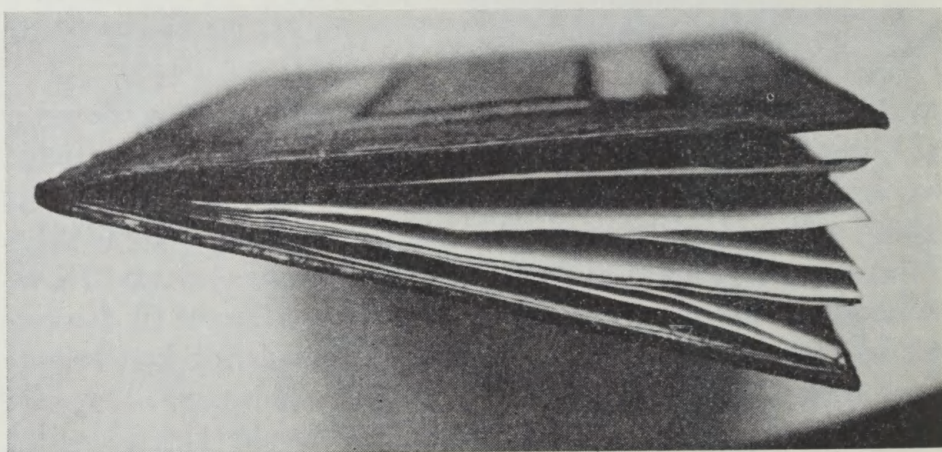
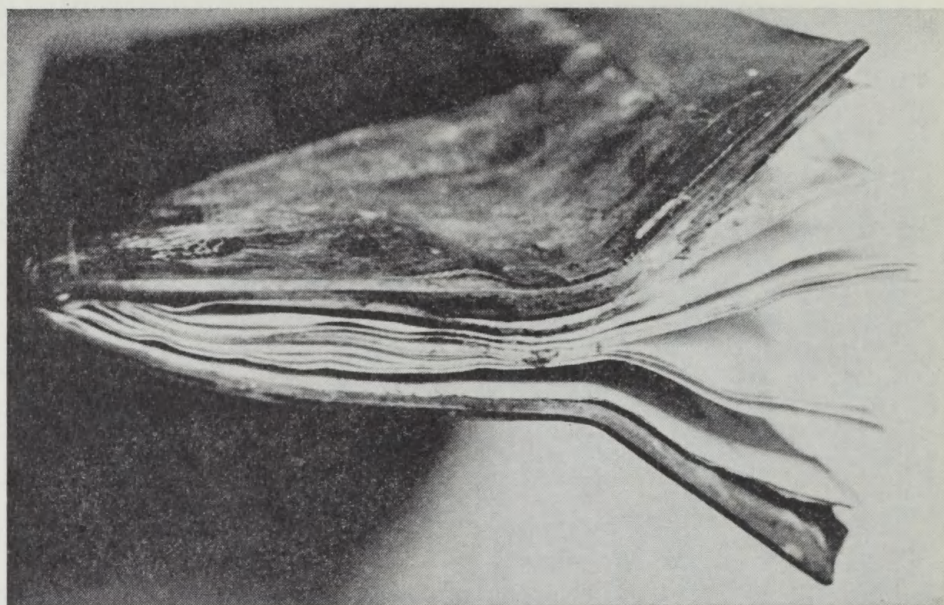
En afgørende vending i Birgitte Dalls arbejdsforhold indtraf i 1957. Det skal her erindres, at Universitetsbiblioteket i Fiolstræde havde huset to selvstændige videnskabelige institutioner, nemlig Udvalg for Folkemål (nu Institut for dansk dialektforskning – det boede i sin helhed på trappehusets førstesalsrepos!) og Den Arnamagnæanske Samling, Árni Magnússons store testamentariske gave til Universitetet af islandske og andre håndskrifter. I 1950erne blev den arkitekturhistorisk så vigtige bygning genstand for en fin, tilbageførende restaurering, de to gæster flyttede, og til arnamagnæanerne

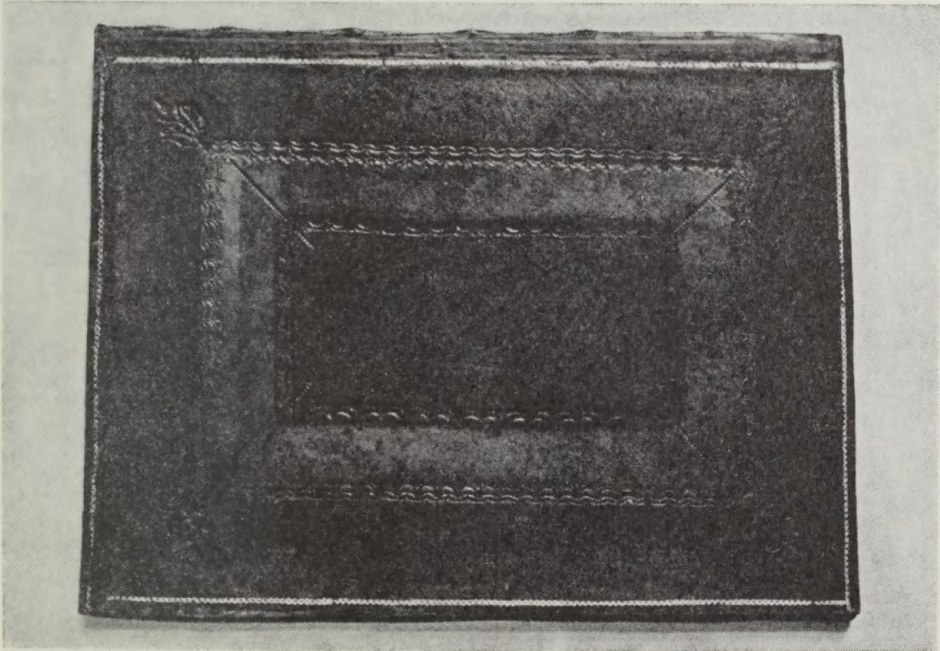
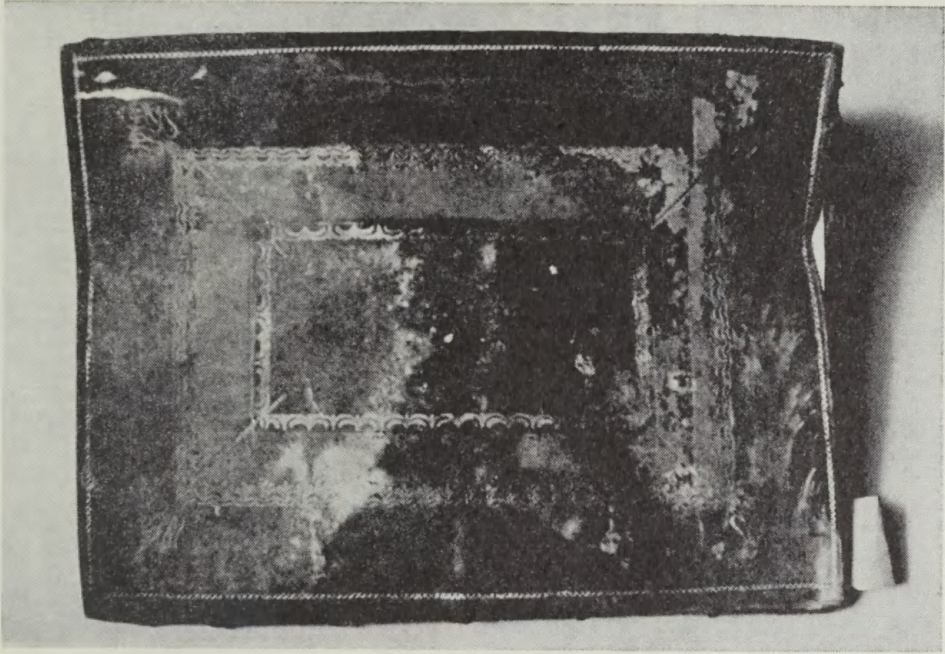
To af de tre bind af Holbergs komedier i 1. udg. 1722–23. Indbundet af Birgitte Dall for Jonas Skougaard, Oslo, og efter hans død solgt på Arne Bruun Rasmussens auktion. Jeg tør ikke afgøre, om den brudte skrift i Hans Mikkelsens navn kunne forekomme i datiden eller er for ny i snittet, og opfordrer læseren til at »fælde« bindet på denne eller andre detaljer. Det var ubygget at stå med i hånden.

fandt man plads ved siden af Det kongelige Bibliotek, i havneenden af Christian IVs Proviantgård med dens metertykke mure og solide hvælvinger. Mens dette var under forberedelse, skabte en af Birgitte Dalls akademiske kunder kontakt til rigsbibliotekar Palle Birkelund og derigennem til professor Jón Helgason, lederen af Den Arnamagnæanske Samling (nu: Institut). Konservatoren fik den første kontakt med det islandske håndskriftmateriale, og kort fortalt: Et stort og tillukkende lokale i Proviantgården blev taget i brug som konservatorværksted, og foruden instituttet sendte Det kongelige Bibliotek også opgaver til værkstedet, især håndskrifter, inkunabler og historiske bogbind.

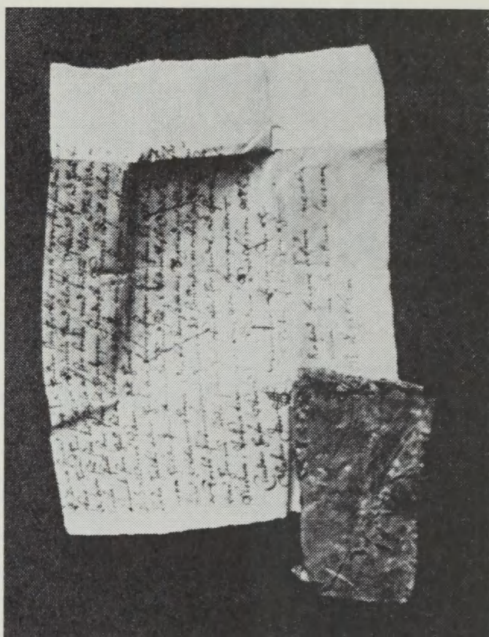
Noget helt nyt var det, at Birgitte Dalls enmands- for ikke at sige enspænder-indsats som konservator ikke længere kunne række til de stillede opgaver, skønt hun var vant til at tage natten til hjælp om nødvendigt. Hun måtte uddanne hjælpere til disse specielle opgaver. Først Bjarne Felsted, som stod i lære og fik sølvmedaille til svendepøve, og som senere har forladt værkstedet, senere Morten Grøn-

Et lille papirhåndskrift (Ledreborgske samling 169, 4° i KB); spejlbind af en i denne og andre samlinger velkendt type, men næsten ødelagt af fugt og deraf følgende mug. Konserveret af Morten Grønbech 1973.

Arni Magnússon har efterladt os et sammenfoldet, ja sammenfiltret dokument, indpakket i et halvark med hans egne notater og c. 8 cm højt og 11 cm bredt. Efter passende behandling afslørede klumpen sig som et tospaltet blad på c. 26,5 × 19 cm og indeholdende slutningen af en saga om biskop Nicolaus (hvor i S. Agathe nævnes) og begyndelsen til en sagatekst om S. Lucia. Arnam. Samling 921 V, 4°.

bech, der fik broncemedaille, og Mette Jakobsen, der havde svendebrev fra et jysk værksted, og hvis særlige interesse er at sammenstille de mange løse stumper og bogstaver til en samlet tekst. Disse specialister skal kunne meget – bl.a. skal de kunne fordybe sig helt og aldeles i en vanskelig, tålmodighedskrævende og måske risikabel arbejdsproces. Samarbejdet mellem de tre konservatorer består især i diskussion og gensidig kritik, derimod sjældent i at en foreliggende opgave udføres af mere end ét par hænder. Restaurering er en højst personlig sag!

Værkstedet kom i søgelyset, da kravet om islandske håndskrifter i dansk eje blev gennemtvunget ved lov og dom, og loven fastslog, at alle håndskrifter skulle kollationeres, fotograferes og konserveres før udleveringen, som allerede af den grund måtte strækkes over en længere årrække. Konsekvenserne for Birgitte Dall fortsatte, idet hun for et par år siden flyttede til Københavns Universitets nye kompleks på Amager for stadig at være umiddelbar nabo til instituttet med venlige lokaler i byggeriets allerforreste hjørne, menneskeligt set nok et af de behageligste steder i den store institution.

Disse vigtige og varige dispositioner medførte dog ikke nogen fast ansættelse, og de begrænses år for år af institutionernes til enhver tid opnåelige bevillinger.

Fagligt tilflød der Birgitte Dall væsentlige impulser gennem arbejdet med de islandske håndskrifter og gennem professor Jón Helgasons varme interesse derfor. Opgaven var i den forstand ny, at det nu ikke længere var et mål at få ting til at se ud, som om man ikke havde restaureret dem. Den skrivende forsker skjuler anstændigvis ikke sine kilder, og den videnskabelige konservator skjuler ikke, hvad der er nyt, og hvad der er gammelt, men tilstræber unægtelig harmoni i den restaurerede helheds farve- og stofvirkning. Fremtidens forsker *kan* gå galt i byen og drage falske slutninger, hvis han ikke kan gennemskue, hvad der rent fysisk er sket med et håndskrifts hæftning, et binds beklædning, en bogrygs forgyldning. At pastichebind er uden formål i arbejdet med dette videnskabelige materiale, følger af sig selv.

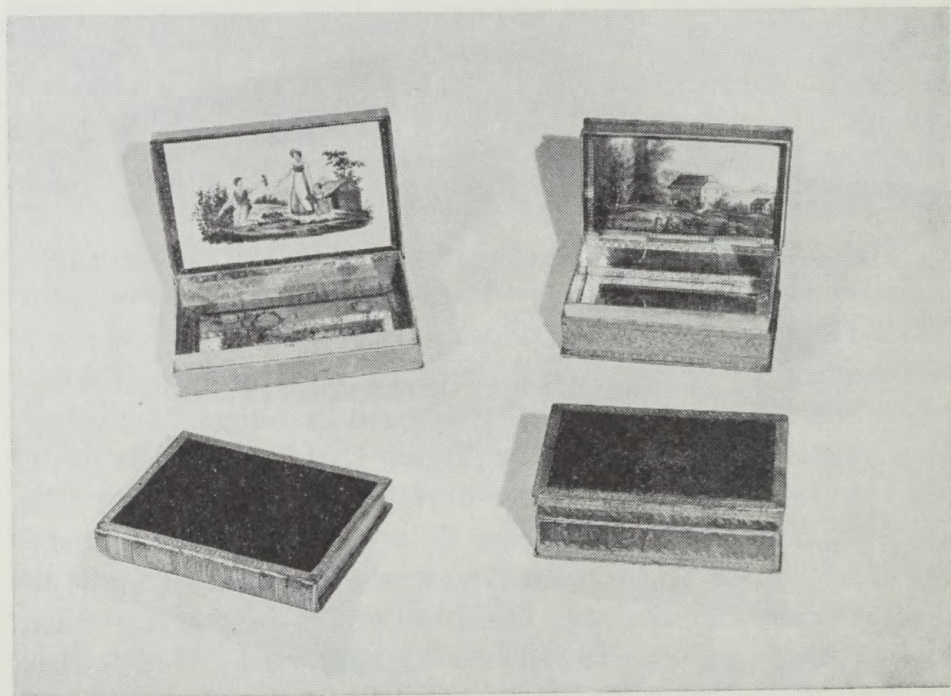
Det følger også af sig selv, at de arbejdsgivende institutioner med deres museale forpligtelser nødig må mangle bare ét eller et par mennesker, der uden selv at kunne restaurere begriber arbejdets vigtighed og art, dets tidskrav og pris, og ikke blot er fagfolk med forstand på bøgernes indhold og moderne biblioteksteknik. At en total-skadet bog ikke ordnes på en studs, begriber nok enhver, der tager den i hånden. Man løber heller ikke til enkeltbladsrestaurering af et helt håndskrift, måske med reparationer af japanpapir mellem linerne eller mellem ordene, ja mellem bogstaverne, hvor det gælder om intet at dække. Men mindre manøvrer som at ordne en sprængt ryg eller rense og styrke nogle kantslidte blade forekommer de fleste så overkommelige, at prisen vanskeligt forstås. (»Jeg ville egentlig selv have ordnet det, men tiden rækker ikke dertil,« sagde lederen af et lille men historisk vigtigt bibliotek, da han gav nogle uvurderlige men hårdt behandlede folioplancheværker til konservering). På den anden side får man ikke Birgitte Dall til bare at ordne lidt ved en beskadiget bog: enten-eller, thi halvgjort arbejde skader renomméet. Også af den grund, foruden af tidshensyn, er private kunder efterhånden få.

Montre lagt op til overvejelse ved politikernes besøg på Det Arnamagnæanske Institut. Et medtaget håndskrift i enkeltblade og stumper, der venter på at blive sammenført og konserveret. Arnam. Samling 714, 4°. 1961.

Selv hentede jeg engang to små pastiche-helbind til en unik og rimeligt velbevaret salmebog fra 1586 og dens tilhørende andagtsbøger. Jeg spurgte om prisen, og Birgitte Dall bad mig selv gætte. »I hvert fald over . . . kr., men forhåbentlig ikke så meget pr. bind,« sagde jeg. BD, lettet: »Det er rart, De selv ved, hvad det gælder – der var 35 timers arbejde alene i at styrke bladkanterne.« »Ja, de trængte også – men det er jo den første proces – så hvorfor er det blevet påske, når De sagde ved juletid, at De var lige ved at være færdig?« BD, svagt bebrejdende: »Ja, bøgerne har da været færdige i månedsvi, men de skulle jo passere nogle hænder dagligt i nogen tid for at virke naturlige.«

Gennemgår man Birgitte Dalls billedmapper, så støder man på en række af Det kongelige Biblioteks og andre samlingers største skatte.

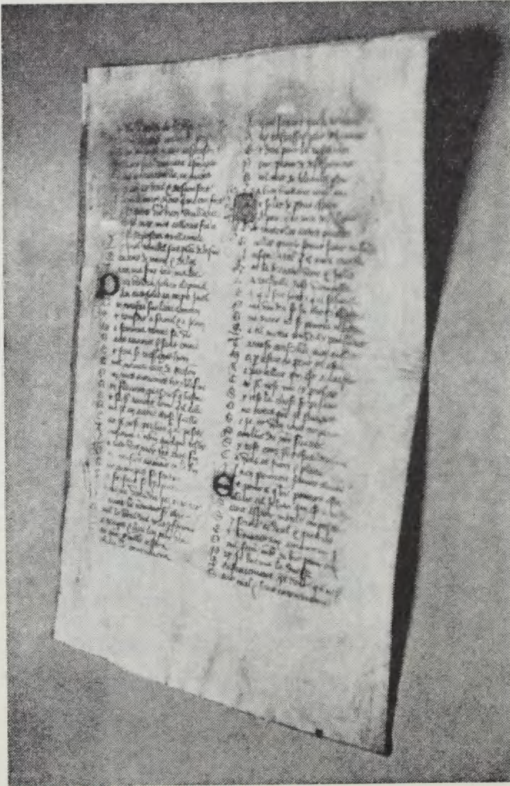
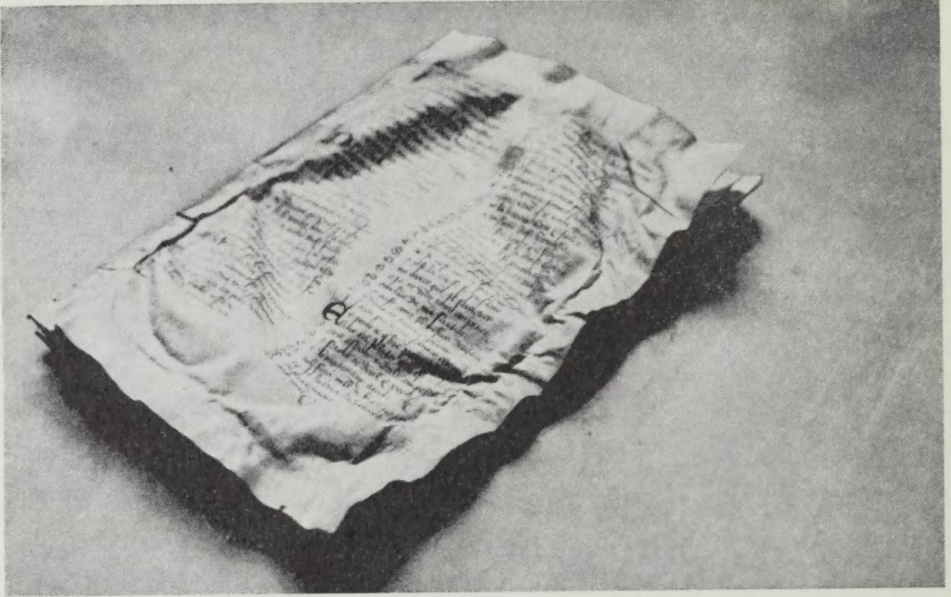

Fire af Kamma Rabbeks æsker, tørret og adskilt efter vandskade, og de samme æsker efter konservering. 1953.

Langtfra alle har været rigtig syge, blot såpas trætte af slid og flytninger, at de trængte til styrkende midler. Druknedøden nær var dog Kamma Rahbeks kunstfærdige papæsker, der simpelthen havde stået under vand i deres montre på Bakkehuset. Birgitte Dall gjorde mirakler og skrev herom pjecen Kamma Rahbeks æsker s.m. Carl Dumreicher (1954). Også andre mærkelige genstande har passeret hendes værksted, thi, der *kan* jo laves andet end bøger med papir, karton, lærred og skind.

Lad os nævne, kronologisk fra 1957: Manuskriptet til Niels Stensens muskellære (Elementæ myologiæ specimen), købt i Italien og skænket KB af Nordisk Insulinfond. H. C. Andersens dagbøger og hans album eller »stambog« i storfolio med de hundreder af indsatte breve, tegninger, tryksager osv. Den eneste blokbog i KB, Johannes' Aabenbaring. Leonora Christinas til vore dage utrykte franske selvbiografi, på auktion efter Henry Hellssen. Skyggebilleder udklippet i tegnepapir af Vilhelm Pedersen, udbudt af familien og endt i KBs håndskriftafdeling. Noderne fra 17. århundrede, der fandtes klæbet på orgelbælgene i Clausholms slotskapel, musikhistorisk et betydeligt og senere udgivet fund. Et fund i en nordgrønlandsk varde: dokumenter nedlagt af expeditioner fra 1876 til 1923, herunder nogle dels godt dels dårligt bevarede skrevet af Knud Rasmussen på 2. Thule-expedition. Violinisten og kritikeren Panofkas stambog med musikautografer fra 19. årh., fra dansk privateje kommet til KBs musikafdeling. Codex Runicus med Skånske Lov og pausesignal-melodien i Arnam. Samling. Det store skrin med Caroline Mathildes toiletgarniture (London 1766), hvert stykke i sin fordybning i den delvis sammenbrudte udforing (konserveret af Morten Grønbech). Gamle glober fra Reventlowmuseet Pederstrup (Åkerman 1766). Ribe katedralskoles seksdobbelte bind. Osv. osv. fra sabelskeder til bykort.

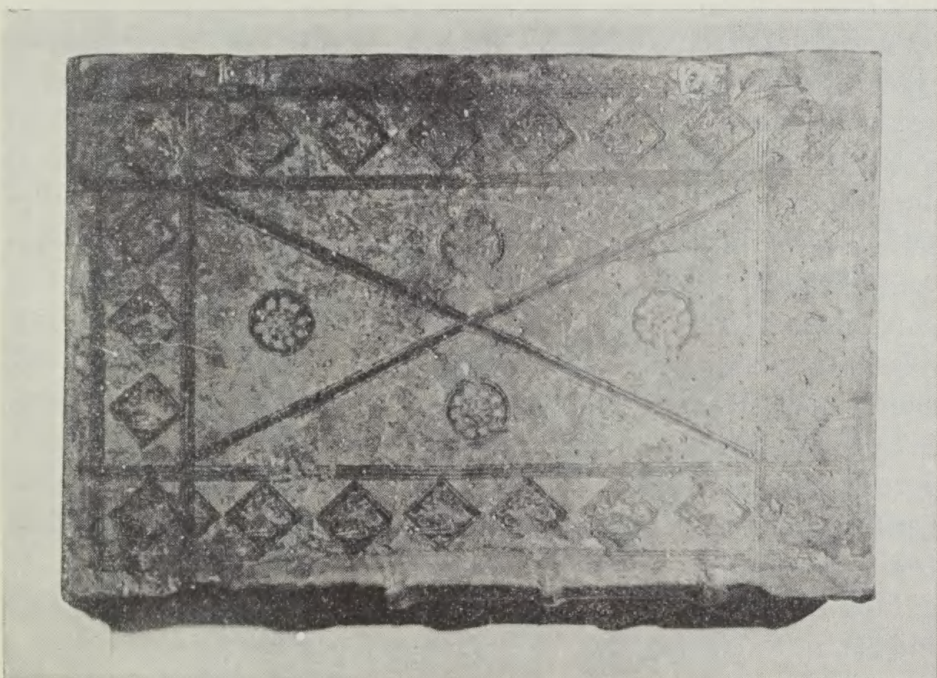
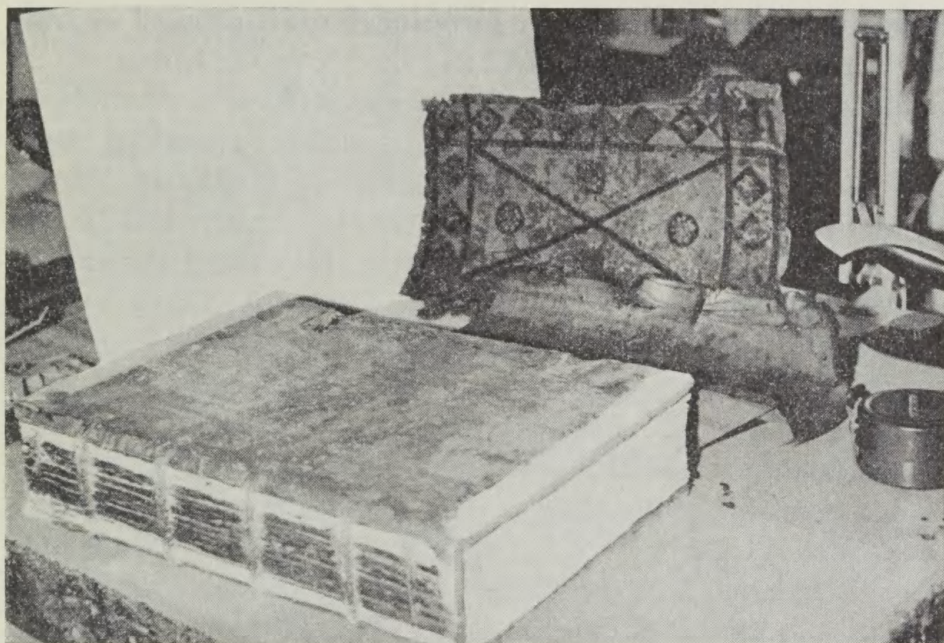
Birgitte Dall er en ener med egne metoder. Hun har lært meget i Vatikanet og andetsteds, hun har også læst bøger om konservering, tilskyndet sine medarbejdere dertil og sendt dem på videregående kursus for konserveringsfolk; men hun går ikke stærkt op i kemiske og tekniske prøver og har småt med apparatur dertil. Tidsbesparende

Roman de la Rose, den franske versroman i middelalderhåndskrift (Ny kgl. samling 166, 4°), et krympet pergamentlæg, og samme udglattet og konserveret. 1973.

Side 33:

Inkunabel fra 1486 (Inc.Haun.2708) efter reparation af de samtidige træbindsider, der var stærkt ormædte og fornedet måtte have en skinnede af nyere træ. I baggrunden skindbindets slidte ryg og bagside med typisk gotisk blindtryk. På det andet billede den færdigkonserverede foliant.

standardmetoder er hun tøvende overfor, fordi hvert blad og hver bog i hendes øjne kræver individuel behandling. Og helt afvisende er hun overfor kemikalier og moderne kunststoffer med ukendt langtidsvirkning, såsom indstøbning af bladfragmenter i plasticlag; laget kan fjernes, men bladet mister sin karakter og forskeren mister de deraf flydende oplysninger. Den moderne konservator kan ganskevist ofte redde objektet, måske for stedse, men skulle der engang være brug for nye undersøgelser eller ny konservering, så er det godt kun at have brugt materialer og bindemidler, der tillader at gøre processerne om. Er en bog umulig eller uoverkommelig at restaurere, kan den henlægges bladvis i løse plasticomslag, der tillader læsning, og hvis mulige skadevirkning bør holdes under observation.

Respekten for genstanden, den fysisk-åndelige genstand, som en skreven eller trykt bog udgør, bærer Birgitte Dalls arbejde. Sansen for materialerne, farverne, processerne er så højt udviklet, at man her virkelig kan bruge Goethes ord om at »se med et følende blik, føle med seende hånd«. Hun blev sandelig noget med sine hænder og noget med farver – håndværker og kunstner i ét, nærtagende og selvbevidst, beskeden og stædig, vågen og nysgerrig ved begyndelsen af hver arbejdsdag, men samtidig ikke uvidende om, at hendes indsats til alle tider vil være mindre bemærket og forstået end nye bind fra en ypperlig bogbinder, der selv eller sammen med en dekorativ kunstner skaber og udfører bind og dekorationer af kunsthåndværks-kvalitet.

Nogle har spurgt Birgitte Dall, om hendes arbejde ikke er ensformigt. Man skulle tro, at spørgsmålet med større ret kunne rettes til andre, også til dygtige bogbindere med standardiserede opgaver. Svaret er træffende og for bogvenner fyldestgørende: »Man spørger: Er ikke alle bøger ens? Man kunne ligeså godt spørge: Har man truffet ét menneske med øjne, næse og mund, behøver man så at træffe flere? er de ikke allesammen ens, med øjne, næse og mund?«

Med denne indlevelse i opgaverne øver Birgitte Dall sin kulturindsats.